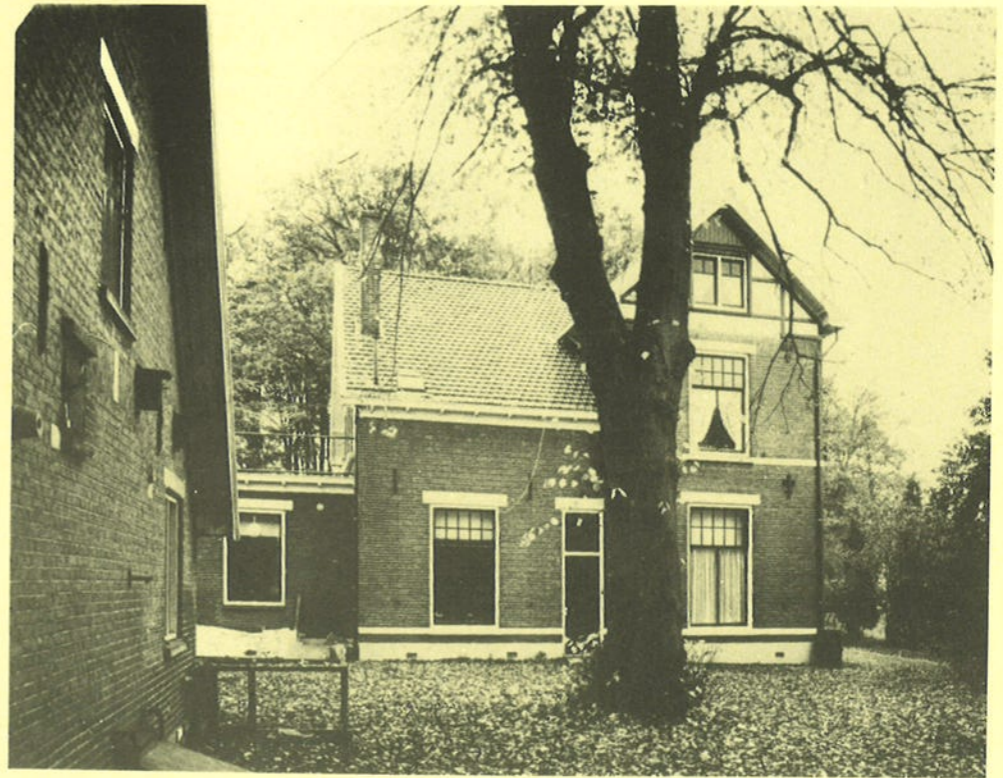

'Kroniek'

**MEDEDELINGEN
OUDHEIDKUNDIGE KRING
VOORST**

*18e jaargang nr. 3
1995*

Oudheidkundige Kring Voorst

augustus 1995, 18e jaargang nr. 3

Dagelijks bestuur :

- Voorzitter : Mr C.G. Bieze-van Eck, Rijksstraatweg 103,
7391 MK Twello, telefoon 05712-71546
- Secretaris : L. Sevenster, Schadewijkpad 11,
7391 TJ Twello, telefoon 05712-72037
- Penningmeester : M. Niemeijer, Schoolstraat 31,
7383 CC Voorst, telefoon 05758-1499
- Redactie-adressen: H. Kleinjan, Van der Duyn van Maesdamstraat 4,
7391 VM Twello, telefoon 05712-76458
- H.J.I. Wolke, Burg. v.d. Feltzweg 39,
7391 HL Twello, telefoon 05712-74928

De contributie bedraagt f 25,- per persoon. Voor gehuwden of samenwonenden op hetzelfde postadres f 30,-. Gironummer 16 64 122. Rabobank, rekeningnummer 36.28.09.267.

Niets uit deze uitgave mag overgenomen worden zonder toestemming van de redactiecommissie.

Inhoud

		Bladzijde
Voorwoord Van de bestuurstafel	L. Sevenster	2
Ons foto-archief	L. Sevenster	3
Nieuwe aanwinsten	G.H. van der Goot-van Eck	4
Oude foto's spreken	L. Sevenster	6
Voor u gelezen	Harry Kleinjan	7
Van Spiegel tussen Warburg en Deventer	A.W. Peet	8
Uit de geschiedenis van de dorpskerk te Twello (deel 24)	D. Lekkerkerker	17
Cursussen over geschiedbeoefening		21
Wie weet wat meer van huize "Vrijland"?	Hermann Wolke	22
Twello, begin 1944 - augustus 1945	H. Eckebus-van Oosten	23

Foto omslag:

De oostgevel van de villa "Vrijland" met links een gedeelte van de grote koetsenschuur in 1987.

Foto: L. Sevenster, Twello

Voorwoord

De herdenking van de bevrijding hebben we inmiddels enkele maanden achter ons. De Kroniek van mei was in haar geheel gewijd aan de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding. De extra exemplaren die we hadden laten drukken waren evenals het boek "Oorlogsherinneringen" snel uitverkocht.

Voor hen die geïnteresseerd zijn in de bevrijdingsgeschiedenis van een iets wijdere omgeving verwijzen wij naar de uitgaven van de oudheidkundige verenigingen in de omgeving. De meeste van hen gaven hun tijdschrift van mei als thema de bevrijding mee. Voorbeelden zijn "Ampt Epe", "Oudheidkundige Kring Bathmen" en "Ons Markenboek" (Oudheidkundige Vereniging De Elf Marken, Gorssel). Voor contactadressen van deze verenigingen kunt u zich in verbinding stellen met de secretaris.

In de Kroniek die voor u ligt vindt u naast de gebruikelijk rubrieken toch nog enkele verwijzingen naar de oorlog, om te beginnen de volgende oproep.

Ten Bosch in Terwolde zoekt nog meer gegevens over W.O. II

In onze vorige Kroniek, het herdenkingsnummer van 50-jaar bevrijding, plaatsten wij een bijdrage van de heer B. ten Bosch, S. Schotanusstraat 8, 7396 AS Terwolde. Het kon slechts een samenvatting zijn, want wij hadden een overvloed aan oorlogsverhalen.

Ten Bosch heeft er enkele reacties op gekregen, hetgeen leidde tot goede gesprekken over de vijf oorlogsjaren die nog steeds veel mensen beroeren. Ook heeft hij voorwerpen uit de oorlogstijd tentoongesteld in de kerk in Voorst en in de Waag in Deventer.

De oorlog blijft Ten Bosch bezighouden. Daarom wil hij graag in contact komen met anderen, die dezelfde belangstelling hebben om zo onderling gegevens en gedachten uit te wisselen. Zijn opstel "Mijn herinnering aan de Tweede Wereldoorlog" is in onverkorte vorm bij hem te verkrijgen. Zijn telefoonnummer is 05717-1487.

Van de bestuurstafel

door L. Sevenster

1. Op 4 maart j.l. organiseerde de Oudheidkundige Kring Voorst de **studiemiddag** van de collega-oudheidkundige verenigingen van de Midden- en Noord-Veluwe in het dorpshuis "de Olde Schole" in Terwolde.
2. Het door ons uitgegeven boek "**Ooggetuigen, oorlogsherinneringen van mensen uit de gemeente Voorst**" is een groot succes geworden. In vijf weken tijd waren alle 1000 exemplaren verkocht. Er komt geen tweede druk.
3. Wij verleenden onze medewerking bij de in de eerste week van mei gehouden **oorlogstentoonstelling** in het dorp Voorst.

4. Op 13 mei j.l. werd in café-restaurant Bosgoed in Wilp-Achterhoek een **reünie** gehouden van de **Rotterdamse hongerkinden** die in 1945 naar onze gemeente kwamen om aan te sterken. 's Middags werden onze oorlogs-videofilm en de oorlogsdia's vertoond bij deze zeer geslaagde bijeenkomst, georganiseerd door Algemeen Belang Wilp-Achterhoek met als uitvoerenden de families Oolman en Nieuwenhuis.
5. Op 23 september a.s. wordt de uitgebouwde **openbare basisschool in de Wilpse Achterhoek** geopend. De O.K.V. geeft via een fototentoonstelling haar medewerking.
6. Een veertigtal woonhuizen en boerderijen zijn verdwenen door de aanleg van de E8 (A1) en de grote waterplas van Bussloo. Een **Werkgroep Bussloo** organiseert op 22 oktober a.s. een **reünie** in het dorpshuis voor alle laatste bewoners voor de afbraak. Wij ondersteunen de Werkgroep met een deel van onze foto's uit de afdeling Bussloo.
7. Op 3 juli j.l. werd de O.K.V. geënqueteerd door het adviesbureau Minos en Twisk uit Tilburg over onze behoefte aan een **O.K.V.-clubruimte** in een eventueel te bouwen cursuscentrum in Twello.
8. Dit najaar willen we aan de gemeenteraad van Voorst vragen hoe zij staat tegenover een **Oudheidkundig Centrum**.
9. Op 29 juni j.l. kochten we zes tweedeurs **stalen kasten** (merk Gispén) voor het opbergen van onze foto's, boeken en mappen als we uit de kluis van het gemeentehuis moeten vertrekken.

Ons fotoarchief

door L. Sevenster

De vorige puzzelfoto

In Kroniek nr. 1 van 1995 vroeg ik naar de achtergronden van de koetsier van 'De Beele'. De heer A.W. Peet zette mij op het volgende spoor: 'Het is Hein Dieckmann die in Twello een manege had'. Mijn spuurwerk in het bevolkingsregister van Voorst levert het volgende verhaal op. Op 4 oktober 1906 kwam mevrouw Adèle de Perez de Baron, geboren op 22 oktober 1851 in Soerabaja, weduwe van G.W. Drorij samen met haar zuster naar Voorst. Zij werd directrice van het Gesticht voor Zenuwlijders in het kasteel 'De Beele'. Zij was een groot liefhebber van paarden en fokte het bekende Hackneyras. Een van haar paarden, 'Fata Morgana', werd in de dertiger jaren naar Amerika verkocht voor het formidabele bedrag van f.18.000,- (en dat in de

crisisjaren). Hackney's zijn raspaarden die op concoursen worden voorgereeden voor een vierwielig wagentje. De koetsier bij nationale en internationale wedstrijden is natuurlijk van groot belang. Een van de beste koetsiers werd door mevrouw Drorij-de Perez aangetrokken. Op 22 mei 1920 betrok Heimen Dieckmann, geboren op 23 augustus 1891 te Rhenen, met zijn vrouw Ella Bröner, geboren 15 februari 1892 te Arnhem, de koetsierswoning A 24A bij het kasteel 'De Beele' A 23, in Voorst. Beide zonen, Jacob, 13 maart 1922, en Dirk Jan, 28 mei 1925, werden in Voorst geboren.

Hein Dieckmann haalde zeer veel prijzen met de Hackney's van 'De Beele', waar hij tot 1933 bleef werken. Toen werd zijn dienstverband verbroken en de familie Dieckmann ging in 1933 in Deventer wonen.

Intussen had hij de mogelijkheid gekregen een eigen trainingsstal in Twello op te zetten in een kleine manege naast het kasteel 'De Parkeler' aan de Blikkenweg. Hier trainde hij de raspaarden van voornamelijk families, zoals van de heer H. Boeve uit Deventer 'Kapitein' en van de heer Ph. Zandijk uit Schalkhaar 'Playboy'. In veel artikelen wordt het werk van Hein Dieckmann (bij paardenliefhebbers bekend als Rooie Hein vanwege zijn rossige haardos) geroemd.

Nieuwe aanwinsten

Schenkingsen

Van de heer H.M. Luber te Bennebroek ontvingen wij:

- een foto van de schilder Pieter Coldewey uit 1941
- zes oude ansichtkaarten van Twello en De Lathmer
- twee uitnodigingen van de muzikuitvoeringen van de leerlingen van Ans Hasselo uit 1942 en 1944.

De nieuwe puzzelfoto

In ons archief bevindt zich een foto van een boer, die naar een boerderij kijkt waarvan de grote deeldeur sterk verbouwd is.

Kunt u mij meedelen welke boerderij staat afgebeeld, waar staat of stond het gebouw en wat is er verder mee gebeurd?

door G.H. van der Goot-van Eck

Van de heer H.J.E. Kremer te Twello:

het boekje "Metro-mozaïk" uit 1945 met spotprenten uit de periode november 1944-oktober 1945.

Van mevrouw M.A. van Hall te Voorst:

de aanvulling van de serie "Stichting Oude Gelderse Kerken".

Van mevrouw J.C. Mol te Arnhem:

zes foto's van Nederlandse soldaten in Terwolde in 1939.

Van de heer J. Groenenberg te Twello:

het boek "Geschiedenis van de Gelre Groep 1945-1985, 40 jaar Scouting Twello".

Van de heer J.J. Speelziek te Teuge:

- een serie van twaalf dia's over Teuge
- de negatieven van de foto's van het boek "Van op den Toega naar Teuge" (J.J. Speelziek, 1990)
- het nieuwe boek "De korfimerij" (J.J. Speelziek, 1995); zie de bespreking elders in deze Kroniek.

Van de heer H.J. Woelders te Laren (G):

een serie van zeven krantenartikelen over "Flipje Kind en het kamp van Linthorst in Friesland".

Van de heer L. Sevenster te Twello:

- "Het Groot IJsselmeerboek" (J. Kramer, 1974)
- "De slag om de Veluwe, 1945" (P.A. Veldheer, 1981)
- "100 jaar Friese landbouw" (P. Terpstra, z.j.)

Van de heer J.G.A. van de Belt te Twello:

de jaargangen 1947-1950 van de maandelijkse uitgave "Thuisfront Omroep" van de katholieke parochies van De Vecht, Klarenbeek, Bussloo en Duistervoorde voor de Nederlandse militairen in Nederlands Oost-Indië.

Van de heer en mevrouw A.E. Janssen te Terwolde:

- de wimpel, geborduurd in wit en blauw, van de "M.C. Terwolde", de motorclub uit de jaren '50
- een lange overall, vol gespen en koorden, die gedragen werd door de ketelschoonmaker van het stoomgemaal van Terwolde
- een steen met afdruk van de steenfabriek "de Petra"
- een wonderlijk gevormde steen, iets gebogen en van een zwaar formaat
- een éénwielige zaaimachine voor handkracht.

Van de heer J.M. Haverkamp te Teuge:

- achttien jaarverslagen van de Coöperatieve Zuivelfabrieken van Apeldoorn, Oene, Terwolde en Wilp
- "Herdenkingsboek, 40 jaar Coöp. Zuivelfabriek Mariëndaal" (Apeldoorn, 1946), waar veel Teugse boeren hun melk aan leverden.

Van mevrouw J.A.M. Schutte-Geurtsen te Twello:

"Aan de dijk gezet", een uitgave van de Milieugroep Noordoost Veluwe.

Van de heer A. Veenvliet te Ermelo:

- een stuk boomstam met een enorme bomscherf (april 1945)
- een blad van de propeller van een Engels jachtvliegtuig, neergestort bij 't Holthuis (28 oktober 1944); in een volgende Kroniek komen we hierop terug.

Van de heer J. Holtrigter te Eefde:

56 kalverschetsen van het Nederlands Rundvee Stamboek uit de naoorlogse jaren.

Oude foto's spreken

door L. Sevenster

Als vervolg op onze vorige puzzelfoto van de koetsier met de Hackney' geef ik u een aardige beschrijving bij de foto van de Hackney van de melkboer van Duistervoorde. De foto is van 1955 en toont de heer Hein Klein Swormink bij zijn huis aan de Molenstraat 50 in Twello. Het paard, een Hackney-ruin met de naam 'Commander', was oorspronkelijk eigendom van de joodse directeur van de teerfabriek in Olst, de heer Max Zendijk. Van hem kocht de heer Klein Swormink het paard.

De heer Klein Swormink haalde zijn voorraad bij de Coöperatieve Zuivelfabriek in Wilp, waar hij 's morgens al om zes uur aanwezig moest zijn.

Tegen zeven uur was hij al weer terug in Twello om na het broodeten met het melkventen 'bij boer en burger' te beginnen. Vóór de oorlog gebruikte Hein een karpion als ventwagen, ná de oorlog werd het een luchtbandenwagen.

De heer Klein Swormink herinnert zich nog de snelheid van 'Commander', het voormalige concourspaard dat met zijn krachtige lange passen in vlot twintig minuten van Twello naar Wilp rende. Ook dit paard was vroeger door Hein Dieckmann getraind in zijn manege aan de Blikkenweg in Twello. Interessant is dat het gebouw nog steeds aanwezig is.

De heer H. Klein Swormink met zijn Hackney en de melkventerswagen in 1955. Coll. H. Klein Swormink

Voor u gelezen

door Harry Kleinjan

Korfimkerij

Eén van de nieuwe aanwinsten voor de bibliotheek van de O.K.V. is het boek "Korfimkerij, vroeger en nu". Dit boek bevat een algemene uiteenzetting over de korfimkerij in Nederland en zou normaliter niet in deze Kroniek besproken worden. Er zijn echter enkele redenen om op deze plek toch aandacht aan het boek te besteden. Het is namelijk geschreven door ons verenigingslid J.J. Speelziek, die in diverse hoofdstukken ingaat op Veluwe gebruiken ten aanzien van de korfimkerij. Het boek wordt opgeluisterd met foto's van o.a. de bekende korfimker Hugo Veldhoen, die woonde aan de Zwarte Kolkstraat in Wilp. Ruim een halve eeuw geleden maakte de traditionele korfimkerij plaats voor de kastimkerij. De laatste jaren zijn er echter steeds meer imkers die er naast hun kasten ook enkele korven op nahouden. Voor de imkers die terug willen grijpen op de traditie van het bijen houden in strokorven schreef de heer Speelziek dit boek. Zoals de ondertitel al aangeeft bevat dit boek een beschrijving van korfimkerij in het verleden, gevolgd door aanbevelingen maar ook waarschuwingen voor hen die zich op het pad van de korfimkerij willen begeven.

De Nederlandse korfimkerij was met name een Veluwe aangelegenheid. Maar per streek (naast de Veluwe waren Brabant en Drente belangrijke korfimkerijgebieden) kon de wijze van imkerij verschillen. Ook de vorm van de korf verschilde nogal eens.

Dat de bijenteelt tot in het begin van deze eeuw ook in de gemeente Voorst uitgeoefend werd blijkt o.a. uit de toen in Twello gevestigde bijenstand "De IJssel". Deze stand van L.S. Schadd aan de Rijksstraatweg was tevens handel in bijenmaterialen.

Maar ook nu nog worden in de gemeente Voorst bijen gehouden. De rijke flora biedt een rijke voedingsbron voor vele bijenvolken. Daarnaast rei-

zen imkers in het voorjaar vaak naar de diverse fruitbedrijven in de omgeving, waar de bijen onder meer hun bestuivingstaak verrichten. Aan het einde van het seizoen wacht dan nog het bezoek aan de heidevelden, vanwaar de heideraathoning afkomstig is. Rond de eeuwwisseling kon dat nog in de directe omgeving, toen er nog grote heidevelden waren tussen Twello en Apeldoorn; later reisden de imkers naar de heidevelden ten westen van Apeldoorn.

Het boek is geschreven voor imkers en andere bijenkenners, voor wie termen als voor- en nazwerm, tuten, moerdoppen, omjagen en afvliegen niet vreemd zijn. Desalniettemin is het boek ook voor de leek leesbaar, mede dankzij de verklarende woordenlijst achterin het boek.

"Korfimkerij, vroeger en nu" is à f 18,50 te koop bij de schrijver, de heer J.J. Speelziek te Teuge (tel. 05763-1673).

De kerk van Terwolde

De O.K.V. vulde haar bibliotheek onlangs aan met het boekwerkje "De kerk van Terwolde. Bouwgeschiedenis en schilderijen."

Deze uitgave van de Kerkvoogdij van de Ned. Hervormde kerk in Terwolde in samenwerking met de Stichting Oude Gelderse Kerken is opgedragen aan de vrijwilligers die hebben bijgedragen aan de vorig jaar afgeronde restauratie van de kerk. Het boekwerk bestaat uit twee hoofdstukken.

In het eerste hoofdstuk beschrijft D.J.K. Zweers de bouwgeschiedenis van de kerk. De heer Zweers verrichtte gedurende de restauratie van de kerk een bouwhistorisch onderzoek. Doel van dit onderzoek was om uit het gebouw zelf historische gegevens te halen, niet alleen voor een verantwoorde restauratie, maar ook voor de wetenschap in het algemeen. Uit dit onderzoek kwamen opvallende za-

ken aan het licht. Zo werd geconstateerd dat het koor ouder moet zijn dan het schip en niet jonger, zoals de bestaande beschrijvingen aangeven.

Naast de bouwtechnische beschrijving bevat dit hoofdstuk een korte geschiedenis van Terwolde, een betoog over de herkomst van het zadeldak, een beschrijving van de inrichting en van de uitgevoerde restauratiewerkzaamheden.

Het tweede hoofdstuk, een uiteenzetting over de muur- en gewelofschilderingen, is van de hand van P.M. le Blanc. Hij onderzocht de schilderingen die tijdens de restauratie zijn blootgelegd. De schilderingen dateren uit meerdere perioden. Die in het koor (o.a. een voorstelling van de heilige Christoffel; later overgeschilderd met een voorstelling

van het Laatste Oordeel) werden gemaakt in de periode eind vijftiende eeuw/begin zestiende eeuw. De schilderingen in het schip (o.a. van zes apostelen en van verschillende dierfiguren, waarvan niet exact bekend is in hoeverre ze een symbolische waarde toegekend moeten worden) zijn rond 1540 gemaakt door Ewolt van Delft. Deze schilder bracht vergelijkbare kunstwerken aan in de kerken van o.a. Twello en Harderwijk.

“De kerk van Terwolde. Bouwgeschiedenis en schilderingen” is te koop in de Ned. Hervormde kerk van Terwolde (prijs f 10,=).

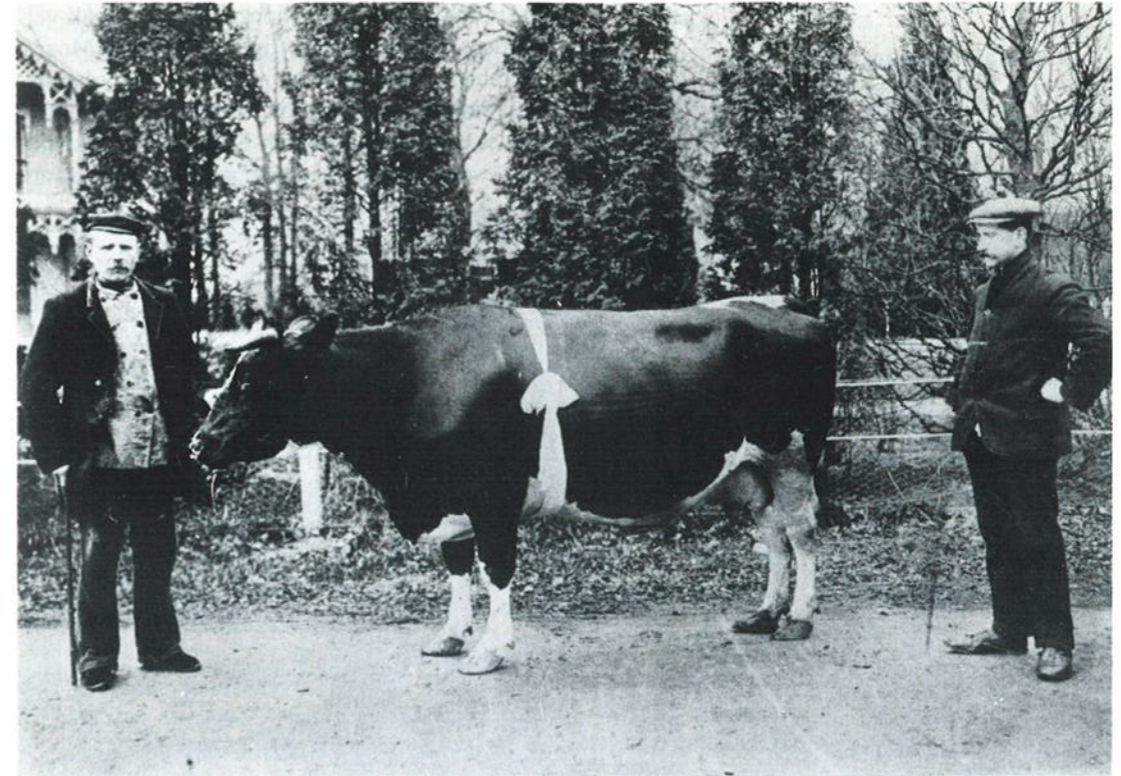
Van Spiegel tussen Warburg en Deventer Een korte geschiedenis van een joodse familie

door A.W. Peet

Op 6 maart 1812 verschijnen twee joodse mannen voor mr A.J. van Suchtelen, burgemeester van Deventer. Zij geven te kennen zich in Deventer te willen vestigen. Het gaat hier om Salomon Lucas en Valk Lucas, afkomstig uit Warburg in het Paderbornse (bedoeld wordt het vorstenbisdom Paderborn in Oost-Westfalen) en zij zijn voornemens de achternaam Van Spiegel te gaan voeren. Waarom beide broers de naam Van Spiegel als achternaam hebben aangenomen is niet bekend. Het is echter frappant dat zij de naam dragen van het oude adellijke geslacht Von Spiegel von und zu Desenberg. Dit katholieke geslacht is afkomstig uit het Paderbornse. Het stamslot de ‘Desenberg’ ligt vlakbij Warburg. Van de Von Spiegels zijn afbeeldingen bekend en het is opvallend dat de geaatsuitdrukkingen tussen deze katholieke en de joodse Van Spiegels overeenkomst vertonen. Familiebanden zijn tot op heden nog niet aangetroffen, maar onmogelijk zijn deze niet. Vooral in de 18e eeuw kwamen er in Duitsland huwelijken voor tussen joodse vrouwen en niet-joodse mannen uit

kringen van de lagere adel. Vooral mannen die in het leger dienden besloten vaak tot zo’n huwelijk, omdat ze meestal in geldnood verkeerden. Ook van de familie Von Spiegel is dit bekend. Bovendien stierf in deze familie een aantal mannen op jonge leeftijd, met achterlating van vrouw en kinderen. Dat één van hun zonen een joodse vrouw huwde die enigszins bemiddeld was, is dus niet zo verwonderlijk.

Beide mannen beoefenen het slagersvak en om aan de kost te komen gaan ze met een zogenaamde molle of molder, een houten bak met schuine kanten en twee handgrepen waarin stukken vlees, langs de huizen. Hun verzoek wordt ingewilligd, ook al omdat sedert 1796 joden zich metterwoon in de vanouds keizerlijke vrije hanzestad Deventer mogen vestigen. Al eeuwenlang bestonden er handelsbetrekkingen tussen Deventer en Westfalen met haar hoofdstad Münster. Bovendien kwam aan het eind van de 18e eeuw de patriottenbeweging op.

Jaap van Spiegel bekijkt goedkeurend de paaskoe die hij van Arend Kerkdijk heeft gekocht. Foto van omstreeks 1900 gemaakt aan de Rijksstraatweg voor huize "Kolkhof", gelegen tegenover de Dernhorstlaan.

Deze beweging had in Deventer een vrij grote aanhang; zij streefde naar een grotere vrijheid voor de burgers, en groeperingen als de joden profiteerden hiervan. Bovendien was een aantal Deventer-patriotten lid van de vrijmetselaarsloge, waaronder mr A.J. van Suchtelen, die de vestiging van joden in Deventer voorstond. De patriottenbeweging werd schaakmat gezet door de prinsgezinden, zodat tijdelijk de oude verhoudingen terugkeerden, maar de Franse tijd zou de kaarten definitief schudden ten gunste van de patriottistische beginselen van eveneens vrijheid, gelijkheid en broederschap.

Al gauw bouwen de Van Spiegels een vaste klantenkring op en in 1817 besluiten beide broers te gaan trouwen. Valk Lucas met Hendrina Asser

Themans uit Oldenzaal en Salomon Lucas met Hendrina Zendijk uit Olst. De laatste zal de stamvader worden van de Van Spiegels, die zoveel voor Twello en Deventer hebben betekend.

Op 25 juli 1817 huwt Salomon Lucas van Spiegel, oud omstreeks 55 jaar, met Hendrina of Heintje Zendijk, oud omstreeks 30 jaar en van beroep dienstmeid. Zij vestigen zich in de Smedenstraat, het huidige nummer 274 te Deventer en krijgen tussen 1817 en 1825 zes kinderen. Twee ervan sterven korte tijd na de geboorte.

Op 4 september 1820 schenkt Heintje van Spiegel-Zendijk het leven aan een welgeschapen zoon. De baby wordt Valk Lucas genoemd. Samen met zijn oudere broer Lucas Salomon wordt hij opgeleid in het slagersvak.

Valk Lucas vestigt zich in Twello

Omstreeks 1847 vestigt Valk Lucas zich in Twello en wordt slagersknecht bij Mozes Abraham Vredenburg, afkomstig uit Hengelo (Gld) en wonende aan de Rijksstraatweg aan de westkant van de Twellose Beek, het huidige nummer 163. Op

Clara, Jaap en Sophie van Spiegel omstreeks 1930 in de weranda van hun huis het "Valkhof" Klokkenkampsweg 39.

15 februari 1849 huwt hij de dochter van zijn patroon, Eva Vredenburg. Zij zullen tien kinderen krijgen, waarvan dochter Heintje twee maanden na de geboorte overlijdt. Het echtpaar vestigt zich eerst op Duistervoorde in het oudershuis van Eva van Spiegel-Vredenburg. Na enkele jaren verhuizen zij naar het huis 'Het Hemelrijk' aan de Rijksstraatweg, gelegen op de hoek van de Klokkenkampsweg.

Zes van hun kinderen, te weten Mozes, Abraham, Clara, Jacob, Sophie en David blijven Twello en

Deventer trouw.

De zoons Salomon, Simon, Aäron en Isaäk vertrekken uit Twello en vestigen zich elders. Mozes, Abraham, Aäron en Jacob van Spiegel worden slager. Simon, Isaac en David van Spiegel belanden in het onderwijs, waarvan Isaac aan de rijks-hbs in Deventer en David aan de mulo in Amersfoort.

Van de vier broers werkzaam in het slagersvak, zal Jacob de zaak van zijn vader overnemen. Ook de andere drie vestigen zich zelfstandig. Mozes in Twello, aanvankelijk naast zijn vader, later op nummer 93 eveneens aan de Rijksstraatweg. Abraham en Aäron vertrekken naar Deventer, waar Abraham een slagerij begint aan de Nieuwe Markt na eerst een tijdje te Teuge in 'De Zwaan' gezeten te hebben, en Aäron begint een slagerij in de Nieuwstraat. Later zal hij naar Utrecht verhuizen om dáár een slagerij te beginnen.

De beide dochters Clara en Sophie zijn ongehuwd en helpen in de slagerij en in de huishouding van hun ouders, waarvan Clara al gauw de leiding op zich neemt.

Een huissynagoge in 'Het Hemelrijk'

Tussen 1860 en 1870 ontstonden er problemen in de joodse gemeente van Deventer. De gemoederen laaiden zozeer op dat een dertigtal leden van de joodse gemeente zich op 31 december 1868 afscheidde en de Nieuwe Israëlitische Gemeente stichtte. Onder hen bevonden zich de leden van de beide families Van Spiegel. Op de hoek van de Graaf van Burenstraat - Boedekenstraat werd een synagoge gesticht. Pas met ingang van 1 januari 1883 slaagde de opperrabijn van Overijssel de heer Tal erin beide partijen te verzoenen. Voorafgaand aan de problemen in de joodse gemeente te Deventer besloten de Twellose Van Spiegels samen met de familie Vredenburg en de familie Samuel die zich ook in Twello had gevestigd en handelde in vee, in 'Het Hemelrijk' een huissynagoge in te richten. Deze synagoge heeft een tijdlang gefunctioneerd.

Jacob van Spiegel

Jacob van Spiegel wordt op 21 september 1861 geboren als zevende kind uit het huwelijk van Valk Lucas van Spiegel en Eva Vredenberg. Jaap, zoals hij genoemd wordt, heeft een rustige natuur en een heldere geest. Hij doorloopt in Twello de lagere school en leert van zijn vader het slagersvak. Daarnaast volgt hij, zoals iedere joodse jongen, de joodse les in Deventer om er de beginselen van de joodse godsdienst te leren. In 1874 doet hij zijn bar mitswa en wordt hierdoor kerkelijk meerderjarig. Het slagersvak krijgt Jacob zodanig onder de knie dat hij een koe kan uitbenen zonder veel afval. Dit komt de inkomsten ten goede, hoe minder afval men heeft hoe meer men aan vlees kan verkopen.

De Deventer Courant van 20 maart 1896 meldt het volgende:

"Twello. - Levering aan het leger.

Door het Ministerie van Oorlog is aan de firma Valk van Spiegel alhier bij onderhandse aanbesteding de levering gegund van 5000 kg. gerookt inlands spek, voorzien van de stempels van de Slagersbond. Voor de prijs van 46½ cent per kilogram".

Dergelijke aanbestedingen gingen in een gesloten en verzegeld couvert. De Van Spiegels leverden veel aan het leger vanwege de goede kwaliteit van het vlees.

Op vrijdag 23 april 1897 sterft Eva van Spiegel-Vredenburg, Jaaps moeder, op 75-jarige leeftijd. Op 14 december 1903 overlijdt haar echtgenoot Valk Lucas van Spiegel in de ouderdom van 84 jaar.

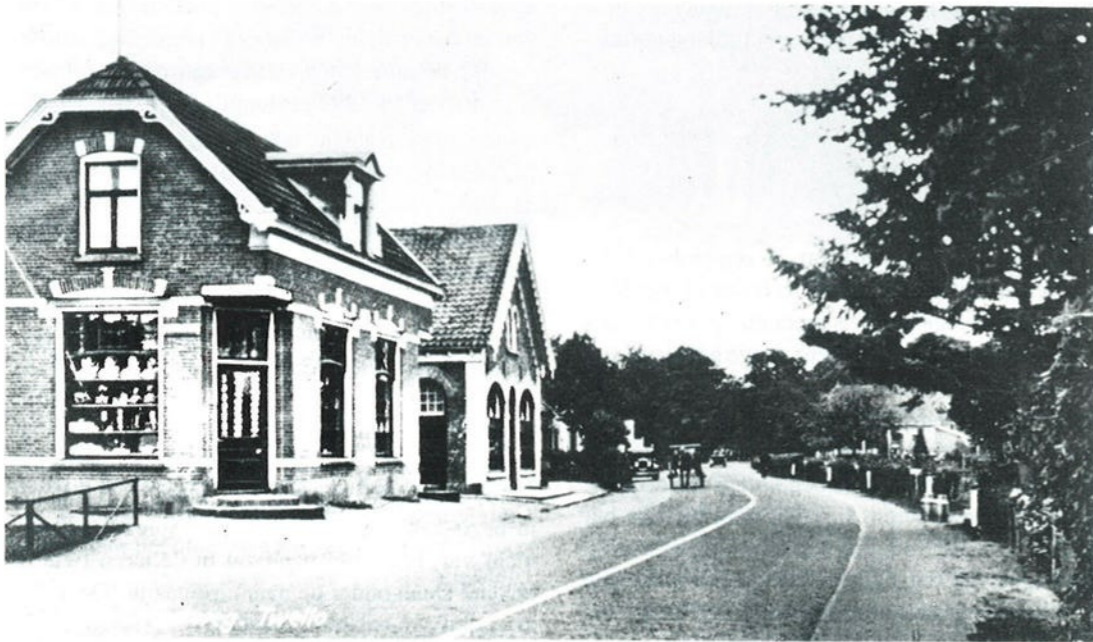
Jaap, Clara en Sophie van Spiegel blijven het ouderlijk huis bewonen. Naast de slagerij van zijn ouders heeft zoon Mozes ondertussen een varkensslachterij met winkel gebouwd die hij in 1898 verlaat om op huize 'Rustoord', aan de Rijksstraatweg 93, de activiteiten voort te zetten. Het gebouw is in november 1992 gesloopt.

Vanuit dit pand zal in 1909 de Twellosche Exportslachterij Van Spiegel en zoon worden gesticht door de echtgenote van Mozes, Sara Esther van Spiegel-de Horst. Het bedrijf bestaat nog steeds en is opgenomen in het Coveco-concern.

Jacob van Spiegel neemt de slagerij van zijn broer, gelegen naast het ouderlijk huis, over en omstreeks 1907 wordt het ouderlijk huis 'Het Hemelrijk' drastisch verbouwd. In de voorgevel wordt een gevelsteen aangebracht met de volgende tekst "1847-1907 Valk van Spiegel". Deze steen is thans in bezit van mevr. A. Weijl-van Spiegel, achternicht van Jaap. Het pand zal in de jaren twintig bekend staan onder de naam Magazijn 'De Valk' en is dan een galanteriewinkel.

De Rijksstraatweg in Twello in 1895 bij de Klokkenkampsweg. Links de huizen "Malang" en "Wiwana" en rechts het huis het "Hemelrijk", waarin Valk en Jacob van Spiegel hun slagerij dreven.

De Rijksstraatweg in Twello op 21 juni 1933 ter hoogte van de Klokkenkampsweg. Links het verbouwde "Hemelrijk" en daarnaast de slagerij van Jaap van Spiegel.

Het Domineesbosje

Van de slagerij kunnen broer en zusters goed leven en de winst wordt geïnvesteerd in het bedrijf en deels belegd in onroerend goed in de vorm van grond. Langzamerhand weet Jacob van Spiegel stukje bij beetje het gebied tussen Klokkenkampsweg en Domineestraat in zijn bezit te krijgen. Aan de zuidzijde wordt dit begrensd door de spoorlijn en in het noorden door de grond van huize 'Pena Rima' - 'op de hoek' - (Rijksstraatweg 103), het 'Kerkekampje' en de 'Smidskamp'.

Op het terrein dat Jaap van Spiegel aldus verwerft, verheft zich een bosje van eikehakhout dat aan vier zijden te betreden is. Het is het noordelijk gedeelte van het zogenaamde Domineesbosje, dat door de aanleg van de spoorlijn in 1886-1887 van de rest gescheiden is. Er wordt eek of meiholt gewonnen voor de leerlooierijen in Deventer, maar wanneer deze andere looistoffen gaan toepassen laat Jaap de bomen uitgroeien en ontstaat het bos zoals wij het nu kennen.

In de westpunt verrijst een prieel, waar Jaap en zijn zusters bij mooi weer de zondagen doorbrengen. In 1939 komt er zelfs de muziektent van Twello te staan.

De Van Spiegels en de Twellonaren

In 1924 bouwen Jaap en zijn zusters, ook wel het pendulestel, olie- en azijnstelletje of de hondjes genoemd, achter het huis een nieuwe woning, naar hun vader 'Het Valkhof' geheten (Klokkenkampsweg 39). Familieleden en bekenden worden er steeds hartelijk onthaald. In de loop der jaren is Jaap van Spiegel uitgegroeid tot de 'pater familias' en menig familielid maakt hiervan gebruik om bij oom Jaap uit te huilen of raad te vragen. Ook draagt Jaap in voorkomende gevallen in financieel opzicht zijn steentje bij.

Ook de Twellonaren kunnen bij hem terecht met hun vragen en opmerkingen. Heeft men vragen over het jodendom; Jaap geeft tekst en uitleg, meestal met de woorden 'ik hebbe noe gien tied,

komt vanaovond maar, dan hef Claartje de koffie kloar'. Velen weten dit te waarderen. Tot hen behoort ook burgemeester mr A.C. Baron van der Feltz zodat Jaap menige zondagmorgen op 'De Dijkhof', het huis van de burgervader, aanwezig is om onder het genot van koffie en een goede sigaar met hem van gedachten te wisselen. Ook betrekt hij koeien van Baron Van der Feltz, alom gewaardeerd vanwege de goede kwaliteit.

Op maatschappelijk gebied is Jaap van Spiegel óók actief. Tussen 1900 en 1920 emigreren velen, waaronder joden, vanuit Oost-Europa naar Amerika, met name naar de Verenigde Staten. De Hollandse IJzeren Spoorweg Maatschappij vervoert veel van deze landverhuizers per trein naar Rotterdam, vanwaar zij per boot de Atlantische Oceaan oversteken. Deze treinen worden ingevoegd in de normale dienstregeling en vanwege het enkelspoor stoppen ze regelmatig te Twello alwaar de plaatselijke bevolking, waaronder de Van Spiegels, hen regelmatig van eten en drinken voorziet. In Deventer is zelfs een speciaal comité hiervoor opgericht onder leiding van de voorzitter van de joodse gemeente de heer Henri Gelder. Wanneer in 1927 na 49 jaar raadslid te zijn geweest mr Clemens Alexander Antonius Baron van Hövell van Wezeveld tot Westerflier de gemeenteraad van Voorst verlaat, besluit een aantal ingezetenen van de gemeente Voorst hem een fotoalbum aan te bieden met foto's uit de gemeente. Onder hen is Jaap van Spiegel.

In de twintiger jaren besluit de afdeling Twello van de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden tot het oprichten van een verenigingsgebouw. De vereniging heeft een stukje grond gekocht aan de Binnenweg waar, in het zogenaamde Van Spiegelspaadje genoemd naar Mozes van Spiegel - dat liep richting Rijksstraatweg, het verenigingsgebouwtje moet verrijzen. De vereniging is echter klein en niet voldoende kapitaalkrachtig. Door middel van acties, zoals bazars, verlotingen en kindervoorstellingen, probeert men het benodigde kapitaal voor de bouw bijeen te krijgen. Op een gegeven moment komt men nog duizend gulden te kort, precies de kosten van het dak. Gerrit Jansen, knecht van Jaap van Spiegel, is ook lid van de vrijzinnig

hervormden en al gauw ervaart Jaap van de moeijlichkeiten. In Twello spreekt men al van het kerkje met het zilveren dak, omdat de vereniging wel eens te hoog gegrepen zou kunnen hebben. Op een avond nodigt Jaap het bestuur van de vrijzinnigen bij hem thuis uit. Daar deelt hij het verraste bestuur mede dat hij het dak op het gebouw zal zetten. Helaas is niet meer na te gaan of het hier om een renteloze geldlening of om een schenking ging. Het archief van de Vrijzinnig Hervormde Gemeente ging in 1944 tijdens een bombardement verloren, waarbij het gebouwtje ernstig beschadigd werd. Ook in de familie Van Spiegel is dit niet meer te achterhalen daar de betreffende papieren na het overlijden van Evelina Menko-van Spiegel, een nicht van Jaap, vernietigd werden. Het meest waarschijnlijke is dat Jaap van Spiegel het geld geschonken heeft. Nog steeds staat het herbouwde 'kerkje met het zilveren dak' aan de Binnenweg, een bescheiden symbool van tolerantie en gemeenschapszin.

Niet alleen Jaap en zijn zusters, ook de gezinnen van broer Mozes, neef Hartog en nicht Clara Vredenburg genieten de achting van de Twellonaren. Zo is neef Bram van Spiegel jarenlang lid van het bestuur van de Oranjevereniging en blazen zijn broers Hijman (Hein) en Valk bij 'Excelsior' hun toontje mee.

Soms ontstaat er onbedoeld wrijving, wanneer Jaap aan arme mensen kopvlees verkoopt, voor joden een delicatessen, maar niet erg gewaardeerd door niet-joden. Dan was het "laat hem dat zelf maar opeten". Desondanks ging men in Twello goed met elkaar om.

Wanneer er vraag naar bouwterrein komt besluit Jaap de strook tuingrond aan de westkant van het Spiegelbos, langs de Klokkenkampsweg, te verkopen. Er worden huizen gebouwd. De andere zijde van de weg raakt ook bebouwd en nu, anno 1995, ademt de Klokkenkampsweg nog steeds de sfeer van de jaren dertig.

Van Spiegel verkoopt de slagerij

RUND- EN VARKENSSLAGERIJ J. J. HOOGESLAG

van ouds VAN SPIEGEL

TWELLO TELEFOON No. 2223

Specialiteit in fijne Vleeschwaren, met machinale koeling

MAGAZIJN „DE VALK”

TWELLO TELEFOON 2935

Het eenigste en het beste adres voor

Letter- en Wapenlepeltjes, Etsen,

Ansichtkaarten, Dorpsgezichten, enz.

Jacob verkoopt in 1930 de slagerij aan knecht G.J. Jansen. Op de vraag waarom Jaap de slagerij verkoopt antwoordt hij: 'Noe is Van Spiegel nog Van Spiegel en Jansen, Jansen. Straks is het andersomme, zodoende'. (Knecht Jansen was niet helemaal betrouwbaar, hij knoeide nogal eens met de rekeningen). Knecht Jansen verkoopt de slagerij aan slager J. Hoogeslag. Na J. Hoogeslag volgt weer een slagerij Jansen en in april 1989 brandt het pand gedeeltelijk uit en wordt het gesloopt.

Van Spiegel schenkt het bosje aan de gemeente

Op 11 september 1936 besluit de gemeenteraad van Voorst een schenking van Jacob van Spiegel te aanvaarden omvattende 'een boschje, tuin, bouwland en uitweg' met de bepaling dat het bos als park in stand blijft en eventuele dode bomen opgeruimd worden en vervangen door nieuwe exemplaren. Jacob, Clara en Sophie van Spiegel behouden het vruchtgebruik. De schenking wordt gedaan vanwege de wederzijdse goede betrekkingen. De oostkant van het Spiegelbos raakt ook bebouwd. Voor de Tweede Wereldoorlog met het gebouw van de Boerenleenbank en na de oorlog met het Groene Kruisgebouw en de Lagere Landbouwschool, het thans leegstaande gebouw van de Gemeentelijke Mavo. Het huidige gemeentebestuur van Voorst zou in de geest van Jaap van

Spiegel handelen wanneer zij dit gebouw een algemene bestemming zou gaan geven, bijvoorbeeld voor verenigingsdoeleinden, en niet tot sloop zou overgaan om er huizen te bouwen. Het Spiegelbos komt dan op den duur in de verdrukking en dit komt de openbaarheid, zoals Jaap van Spiegel voorstond bij de schenking, niet ten goede.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog, in de winter van 1944-'45, worden er in het Spiegelbos clandestien een aantal bomen gekapt.

De Tweede Wereldoorlog

Ondertussen steekt er in Europa, onder aanvoering van Nazi-Duitsland, een onweersbui op die zijn weerga in de geschiedenis niet kent. De mensenrechten worden allerwegen geschonden en vooral de joodse bevolking moet het ontgelden. Op 10 mei 1940 barst de bui boven Nederland los. Al gauw komen de eerste, subtiële maatregelen tegen de joodse mensen. Ze volgen elkaar in snel tempo op.

Sophie van Spiegel hoeft het gelukkig niet meer mee te maken, zij is op 23 januari 1940 op 74-jarige leeftijd overleden. Jaap en Clara moeten in deze tijd wel ondervinden wat het betekent joods te zijn. Gelukkig kunnen ze op steun van de Twellose bevolking rekenen, die soms letterlijk licht in de duisternis brengt. Ook nu blijft mevrouw Zweers-Eilerts, wonende aan de Klokkenkampsweg, trouw op zaterdag -sabbath- de lamp aansteken. Nog een lichtpuntje: Jaap, Clara en hun huisvrouw Mietje Löwenstein hoeven hun huis niet uit, dit in tegenstelling tot andere familieleden, die hun huis wél moeten verlaten. Enkelen vinden met toestemming van de familie Resius-Bussemaker onderdak op huize 'Kolkhof' aan de Rijksstraatweg te Twello. In 1941 overleed de eigenaar, Isaac Bussemaker, sindsdien is het gemeubileerde pand onbewoond.

Op 18 maart 1943 overlijdt Clara van Spiegel in de leeftijd van 86 jaar op het 'Valkhof'. Jacob is nu ook zijn steun en toeverlaat kwijt.

Intussen is op 21 januari 1943 te Berlijn op de

Wannseeconferentie besloten tot de 'endgültige Endlösung der Judenfrage', hetgeen inhoudt dat de nazi's onder leiding van Heinrich Himmler besloten hebben de joodse bevolking in de door hen bezette gebieden als ongedierte uit te roeien.

Wanneer de Duitse maatregelen tegen de joden steeds dordriester worden, besluiten velen onder te duiken. Ook diverse leden van de familie Van Spiegel doen dit. Als men aan Jaap het voorstel doet onder te duiken, weigert hij dat. Hij vindt zich daarvoor te oud en ziet liever dat men de jongeren, die nog een heel leven voor zich hebben, helpt. Bovendien denkthij dat het zo'n vaart niet lopen zal. Een beetje werken in het Oosten zou volgens hem geen kwaad kunnen. Het zal echter anders uitpakken. In mei 1943 krijgen Jacob van Spiegel en Mietje Löwenstein aanzegging dat zij zich met de nodige bagage moeten melden in Deventer. Kort na deze aanzegging vindt Jaap dat hij nog één ding moet doen.

Hij brengt op een zondagmorgen een stuk ebbhout, volgens de overlevering afkomstig van de tempel in Jerusalem en al jarenlang in bezit van de Van Spiegels, naar mr A.C. Baron van der Feltz op huize 'De Dijkhof'.

De ontvangst is allerhartelijkst. Op de vraag van de oud- burgemeester wat Jaap komt doen, reikt deze het relikwie aan hem over met de woorden 'dit is voor u, u bent altijd goed voor ons geweest en ik kan het niet meenemen'. Jaap neemt afscheid, Baron Van der Feltz in verwondering achterlatend. Hij verlaat 'De Dijkhof' om er nimmer meer een stap over de drempel te zetten.

Het stuk ebbhout verdwijnt ook, doordat de familie Van der Feltz op 18 januari 1945 'De Dijkhof' moet verlaten in opdracht van de Duitsers. Bovendien wordt het huis ernstig beschadigd en daarmee onbewoonbaar door een bombardement op 18 maart 1945.

Niet lang na de aanzegging in mei 1943 melden Jaap van Spiegel en Mietje Löwenstein zich in Deventer en worden van daaruit via Vught op transport gesteld naar Polen. Lopend langs de Rijks-

straatweg gaan Jaap en Mietje naar Deventer, hun einde tegemoet. Zij kunnen geen gebruik maken van het openbaar vervoer omdat dit voor joden verboden is. Mevrouw De Haan-Debets, echtgenote van aannemer De Haan is een van de laatsten die Jaap en Mietje ziet en spreekt. Na een laatste groet vervolgen zij hun weg. Mevrouw De Haan beseft dat ze hen nooit weerziet en heeft het er moeilijk mee. Haar moeder stak, voordat Hertog en Clara Vredenburg naar de Stationsstraat verhuisden, bij hen aan de Oude Rijksstraatweg op sabbath de lamp aan.

Omstreeks 21 mei 1943 komt Jacob van Spiegel in het concentratiekamp Sobibor om het leven in de leeftijd van ruim 81 jaar. Aan een rijk en arbeidzaam leven is door harde hand een einde gekomen.

De Duitsers nemen 'Het Valkhof' in beslag en slaan de meubels in een der kamers op. Er doet een Duitsgezinde Nederlander zijn intrede op 'Het Valkhof', waarna de meubels naar het veilinggebouw aan de Domineestraat worden gebracht. Na de oorlog wordt het huis verkocht en de opbrengst onder de teruggekeerde familieleden verdeeld.

De familie Sukkel-Wissink gaat 'Het Valkhof' bewonen.

Het Spiegelbosje

Het 'Spiegelbosje' wordt onder de bevolking van Twello langzamerhand een symbool van het voorbije joodse leven. Ook de grote noteboom achter

Het officiële naambord van het "Spiegelbosje" langs de Koningin Julianastraat.

'Het Hemelrijk' en nu in de tuin van 'Het Valkhof' overbrugt de tijdspanne tussen het verleden en het heden. Leden van de familie Van Spiegel krijgen bij het zoeken naar hun wortels in Twello in de oogsttijd van de familie Sukkel noten van de boom van oom Jaap.

Daarmee is het verleden niet dood maar springlevend en daardoor is het goed dat het bosje, door oom Jaap aan de gemeente Voorst geschonken, de naam 'Spiegelbosje' draagt, als goedeherinnering aan het interessante verleden van Twello.

Op 21 september 1993 is het officiële naambordje onthuld door mevr. M.L. Franken-Schladen (voorheen mevr. M.L. van Spiegel-

Schladen) en mevr. E. van Spiegel-Wigman, aange trouwde nichten van Jaap, in het bijzijn van andere familieleden, het gemeentebestuur van Voorst, genodigden en belangstellenden.

Bronnen:

Familie Van Spiegel.

H. van Baalen, De joodse gemeente van Deventer. Sj. Groenman. Met vallen en opstaan. De vrijmetselaarsloge 'Le Prêjugé Vaincu' te Deventer.

Gemeentearchief Voorst.

Gemeentearchief Deventer

Archief joodse gemeente Deventer.

Diverse gesprekken met inwoners van Twello.

Westfälische Lebensbilder, Band VI.

Uit de geschiedenis van de dorpskerk te Twello (deel 24)

door D. Lekkerkerker

Het proces van de St Antonievicarie

Het proces duurde vier jaar, vanaf 15 juni 1619 toen Nagge zijn EIS bij het Hof indiende, tot 5 april 1623, de dag van de uitspraak. Het kostte de dominee veel tijd, energie en ergernis. Hij stond er echter niet alleen voor. Hij had zich van rechtskundige bijstand verzekerd in de persoon van de hooggeleerde Jacob van Wetten, doctor in de rechten, advocaat aan het Hof van Gelderland. Deze goot de argumenten in de juiste vorm en voorzag ze van de nodige citaten uit rechtsgeleerde werken, veelal in het latijn. Zo kwamen Eis, Antwoord, Repliek en Dupliek, waarin de partijen op elkaars argumenten ingingen, tot stand.

Het proces verslaan (het dossier telt meer dan 200 bladzijden) is ondoenlijk. Ook onnodig. Veel bracht ik al in de vorige nummers ter sprake. Ik vat nu samen onder een viertal thema's. Dit geeft me gelegenheid hier en daar wat aan te vullen of ook wel te corrigeren. Twee vragen beheersten het proces:

- Kon Nagge, na het kinderloos overlijden van Lubbert die Heiden, op de vicarie aanspraak maken?
- Was Vonco, de zoon van de schout, door het Hof voorlopig met de vicarie begiftigd, ertoe gerechtigd, geschikt en bekwaam?

Thema I: de stichtingsbrief

In die brief uit 1431 had de stichter, Lubbert die Heiden, bepaald dat wanneer hij en zijn vrouw kinderloos zouden sterven, of wanneer de familie later zou gaan uitsterven, de vicarie dan niet zou overerven op een broer of zuster van hem maar op de kerkheer (de pastoor) van Twello. Hij wilde niet dat in zo'n geval de vicarie op een andere tak van de familie zou overgaan. (Zie EIS par. 3 e.v.). Toen nu in mei 1617 een Die Heiden, ook Lubbert ge-

heten, kinderloos stierf, meende Nagge dat een situatie als bovenbedoeld was ontstaan. De man had geen kinderen, wel zusters, maar die mochten krachtens de fundatiebrief niet erven. Zo kwam de vicarie aan de kerkheer (nu de dominee) van Twello, dus Nagge. Hij had al een student op het oog, die hij van de vicarie-inkomsten zou laten studeren. (Zie EIS par. 20 e.v.). Zijn opponent, de schout, legde de genoemde brief echter anders uit. Die redeneerde: na de dood van Lubbert die Heiden waren er nog genoeg die aanspraak konden maken op de vicarie. Want de stichter was indertijd niet kinderloos gestorven, hij had nakomelingen gekregen en er waren er nog tot op de huidige dag, in de eerste plaats wel de drie zusters van de overleden Lubbert. Nagge had wel beweerd dat ze van de vicarie uitgesloten waren, maar dat was een vergissing en hij had die vergissing nog groter gemaakt door te stellen, dat ze alleen al als vrouw op dit punt geen rechten hadden. Hier zet Van Mehen de aanval in. Nagge is wel erg slecht thuis in het kerkrecht. Dit verklaart juist het tegenovergestelde. Een vrouw kan patrones zijn van een vicarie (DUPLIEK par. 35). Zo stonden de heren tegenover elkaar, elkaar onverstand en wanbegrip verwijtend.

Thema II: het testament

Om zijn aanspraak op de vicarie te versterken wist Nagge te bewerken, dat jonker Lubbert (die toen al ernstig ziek was) bij testamentaire beschikking hem en hem alleen de vicarie vermaakte. Toen de schout ervan hoorde en het bewuste stuk onder ogen kreeg, was zijn oordeel kort en krachtig: waardeloos, wemelend van gebreken, ongeldig. In de eerste plaats stonden er veel te weinig handtekeningen onder: slechts van één uit de familie namelijk Jan van der Suerbeke, getrouwd met joffer Helena, een jongere zuster van Lubbert, dan de handtekeningen van een gerichtsmann, van een kerkmeester, van de schoolmeester en tenslotte van

ene Jan de Verbisen, ons onbekend. Het leek, aldus Van Mehen, een inderhaast bijeengeroepen groep. Nagge verontschuldigde zich door te wijzen op de moeilijke situatie, waarin het testament tot stand kwam: bij een pestlijder thuis. Haast was geboden. De overheid, aldus Nagge, nam in zulke omstandigheden vaak genoegen met minder formaliteiten en handtekeningen. Maar de schout wees dit argument af. (Zie EIS par. 17, ANTWOORD par. 24 e.v.).

Het grootste euvel van het testament was echter het ontbreken van de handtekening en het zegel van een vertegenwoordiger van de overheid of kerk. Deze handtekening moest de betrouwbaarheid van het testament garanderen. Feitelijk had de schout moeten tekenen; maar deze was er buiten gelaten. Ook Nagge, de man van de kerk kwam in aanmerking hiervoor. Hij was er wel bij, had het testament geschreven, maar niet ondertekend. Hij was te nauw bij de zaak betrokken. Ook wat de inhoud van het testament betrof had de schout ernstige bezwaren. Hier was een broer die zijn drie zusters, wat betreft een vicarie, zonder meer had onterfd. Hij had hun rechten opzij geschoven. Waarop Nagge antwoordde: zij hadden krachtens de fundatiebrief die rechten nooit gehad. Hoe konden ze dan onterfd worden? (REPLIEK par. 57 e.v.). Dan was er nog een vraag: hoe dachten de zusters er over? Twee van hen waren bij de voorlezing van het document aanwezig geweest. Ze hadden noch tekenen van goedkeuring, noch tekenen van afkeuring gegeven, slechts gezwegen. Daaruit had Nagge afgeleid, dat ze het met het gelezene eens waren. Wie zwijgt stemt toe. Van Mehen gaf aan het zwijgen een andere uitleg. Hoewel oneens met het stuk, wilden ze nu niet reageren. Het gaf geen pas in het bijzijn van een doodzieke man over een testament te twisten.

Thema III: het akkoord

Op 6 mei overleed jonker Lubbert. Binnen een paar dagen wist de schout te bereiken dat het Hof de vrijgekomen vicarie aan zijn zoon Vonco toekende, althans voorlopig! Nu kwamen de zusters in het

geweer. Ze achtten zich in hun rechten als erfgenaam van hun broer aangetast en eisten de vicarie op. Het werd een proces tegen Van Mehen. Reeds op de eerste zittingsdag bemerkte de schout dat hij tegen de familie Die Heiden niet op kon. Met beide handen greep hij de gelegenheid, door de tegenpartij geboden, aan naar een schikking te zoeken. Een akkoord kwam tot stand, inhoudende dat Van Mehen de rechten van de familie erkende, terwijl de familie van haar kant goed vond dat Vonco van Mehen nog acht jaar de vicarie-inkomsten zou genieten ten behoeve van zijn studie. Daarna kon de familie over het geld beschikken. Het Hof keurde de schikking goed en brak het proces af. Toen Nagge het gebeurde ter ore kwam, was hij geërgerd. Voor de tweede keer was de schout hem te vlug af geweest. Maar zijn ergenis werd tot verontwaardiging en woede toen hij hoorde dat Van Mehen bij de tot standkoming van het akkoord de familie geld geboden had. Dit was de reinste omkoping, een slinkse streek van de schout om toch nog de vicarie voor zijn zoon te bemachtigen. Was dit de waarheid? Nee, niet helemaal. Het bleek uit Nagges woorden dat hij dat ook begreep. In zijn REPLIEK (par. 79) noemt hij de betaling van Van Mehen aan de familie een soort remuneratie (genoegdoening, schadeloosstelling). Acht jaar lang miste de familie de vicarie-inkomsten en kon ze het geld niet voor eigen plannen besteden. Daar moest wat tegenover staan. De schout bood de familie nu aan haar acht jaar lang elk jaar 20 keizerguldens te betalen. Was dit omkoping? Of een soort herenakkoord, waarin de twee partijen elkaar ter wille waren? Nagge bleef tot op de laatste dag van het proces van omkoping spreken. Het was maar net hoe je het bekeek. Vreemd is, dat Van Mehen zelf met geen woord over de betaling heeft gerept.

Thema IV: Vonco van Mehen

Volgens Nagge was Vonco, de zoon van de schout, niet alleen niet tot de vicarie gerechtigd (dat was alleen Nagge), maar er ook niet toe bekwaam en geschikt. Argumenten:

1. Hij was te jong, eigenlijk nog een kind, "onbehaert".
2. Tegen de plakkaten in werd hij thuis grootgebracht bij de paapse en jesuïtische leer, die haat predikte tegen de hervormden. Zijn vader was zo in het pausdom verblind, dat hij zondags geen voet in de kerk zette, ook niet als hij daar ambtshalve afkondigingen had te doen. In zo'n geval ging hij buiten de kerk op het kerkhof staan en vervulde daar zijn plicht.
3. Hij verbood zijn vrouw en kinderen zondags de kerk te bezoeken om Gods Woord te horen.
4. Hij liet in strijd met de resoluties van de Landschap zijn kinderen heimelijk in zijn eigen huis of elders in een paapse kerk dopen.

Dat deze man nog voor zijn zoon ook nog op vicariegeld aanspraak maakte om diens studie te bekostigen, zodat hij later het land kon dienen, ergerde Nagge. Wat was er van zo'n jongen te verwachten? Welke schone diensten, aldus Nagge spottend, zou hij het vaderland kunnen bewijzen? (EIS par. 43 e.v.).

In zijn antwoord gaat Van Mehen niet op de beschuldigingen in. Hij vindt ze 'buyten propoest', d.i. niet ter zake doende. Dat hij rooms is, is zijn zaak. Verder is het voldoende, dat hij een man met ere is, ter goede naam en faam bekend staande. Die zijn ambt steeds zonder reden tot berisping of verwijt bediend heeft. Die zijn vaderland niet minder getrouw is als zijn opponent. (ANTWOORD par. 43 e.v.). De beschuldigingen tegen hem zijn slechts praatjes, rondgestrooid om hem bij zijn superieuren verdacht en gehaat te maken. Het meest pijn deed hem de opmerking, dat er van zijn zoon niet veel goeds te verwachten was. Waarom? Omdat hij, wat betreft de godsdienst ongetwijfeld in de voetstappen van zijn vader zou gaan? Maar was dat wel zo zeker? U bent, Nagge, wat de godsdienst betreft, ook niet in de voetstappen van uw vader gegaan. Die is pastoor geweest te Oosterwolde (bij Elburg). Daar heeft hij jaar in, jaar uit de mis bediend, maar dat heeft u er niet van weerhouden een andere weg te kiezen: u werd hervormd predikant. Je weet nooit wat uit een mens

groeien kan. Best mogelijk, dat Vonco nog eens hervormd wordt.

Nagge moet om deze argumentatie lachen. Zij doet hem denken aan een volksgezegde 'een ongeleijt eij is een ongewis cuycken', d.w.z. als een ei gelegd is, weet je niet wat er uit komt: een hennetje of een haantje. Je kunt niet vooruitzien. Met zo'n redenatie, aldus Nagge, hoef je bij een gerechtshof niet aan te komen. (REPLIEK par. 111).

Interessant is wat Nagge nu over zijn vader vertelt: hij is nooit pastoor is Oosterwolde geweest. Had de schout eerst maar bij hem geïnformeerd. Wat de godsdienst betrof was zijn vader een overgangsfiguur. Zijn eerste kinderen had hij rooms laten dopen, de lateren, na de overgang van Elburg in 1580, hervormd. Verder blijkt uit de door hem nagelaten boeken en geschriften, die nog aanwezig zijn, dat hij in zijn gedachten veel dichter bij de Hervorming stond dan bij Rome. Vader en zoon stonden niet zo ver van elkaar. Ze waren op dezelfde weg. De zoon was alleen verder doorggegaan en predikant geworden. (Zie ook 'Kroniek' jaargang 16, nr. 1).

Thema V: de scholen

Om te laten uitkomen dat hij niet zo'n felle gereformeerden-hater was als hij voorgesteld werd, deelde de schout tijdens het proces meermalen mede, dat twee van zijn kinderen, Vonco en een jongere broer, van de dominee een paar jaar schoolonderwijs genoten hadden. Dit was in een periode, dat Twello zonder schoolmeester zat. In zo'n geval nam de plaatselijke predikant wel eens waar. Zo onderwees 'meester' Nagge de jeugd in de basisvakken, we hebben de indruk tot wederzijds genoeg. De Heidelbergse Catechismus kwam echter niet aan bod. Godsdienstonderwijs was door de schout verboden. Toen de jongens zo ver waren, dat de dominee hun niet veel meer leren kon, werd voor hen naar een school voor voortgezet onderwijs gezocht. Dat was toen de latijnse school. Die volgden ze in Amersfoort. Ze werden leerling van de stadsschool. Het was geen roomse school. Dat kon ook niet. Vonco had na het over-

lijden van Lubbert die Heiden (6 mei 1617) de Antonievicarie gekregen op voorwaarde dat hij van het geld niet aan een roomse en nog veel minder aan een jesuïtische school zou studeren.

De latijnse school stond te boek als een gereformeerde school. Dat was ze maar zeer ten dele. Je kon eerder spreken van een neutrale school. Toen Nagge er op uittrok om het reformatoerisch gehalte van de school te peilen, concludeerde hij, dat in de school beide godsdiensten, rooms-katholiek en gereformeerd, uitgeoefend mochten worden; dat het de leerlingen vrij stond naar de kerk te gaan of niet en de Heidelbergse Catechismus aan te nemen of niet. Bij welke groep Vonco zich aansloot, was gezien zijn opvoeding, wel duidelijk. Hij onderging in het bijzonder de invloed van de rector van de school, Johannes Gesaelius, een overtuigd katholiek die ook leerlingen bij zich in de kost had en hun bijles (ook godsdienstles) gaf. Verscheidene leraren waren van dezelfde geest. Het was duidelijk, dat de jaarlijkse verklaring van Vonco aan het Hof, dat hij aan een gereformeerde school studeerde, niet geheel of in het geheel niet correct was. Vonco was het echter allang goed. Stug en plichtsgetrouw studeerde hij, zonder (zoals andere leerlingen wel deden) een tijdje ook op een andere school lessen te volgen. Hij wilde zijn studiebeurs niet in gevaar brengen. Eindelijk, in 1619, besloot de magistraat op aandringen van de Utrechtse synode de hervorming van de latijnse school volledig door te zetten. De rector die weigerde de leer van de Hervormde Kerk, op de synode van Dordrecht vastgesteld, te aanvaarden en te onderwijzen werd afgezet. Andere leraren vroegen tijd voor beraad, wat er op uit liep dat sommigen vrijwillig hun betrekking neerlegden omdat ze hun kerk trouw wilden blijven, en anderen de nieuwe situatie en de nieuwe leer aanvaardden. Voor Vonco was er, nu het roomse geluid gesmoord was, op deze school niets meer te zoeken. Hoe lang hij er nog gebleven is, weten we niet. We vinden hem later terug op een school in Munster, daarna op een in Emmerik. Beide scholen, het verbaast ons niet, werden geleid door paters Jesuïeten. Of hij van zijn verhuizing bericht gedaan heeft aan zijn geldgever weten we niet. In elk geval niet aan

het Hof. Dan had hij zijn eigen vonnis getekend. Het Hof was fel gebeten op Gelderse jongelui die in het buitenland aan jesuïtische scholen studeerden. Hier verliezen we Vonco uit het oog. We weten nog, dat hij het bracht tot Doctor in de Rechten.

Thema VI: de uitspraak

In 1622 (de exacte datum ontbreekt) zendt Van Mehen zijn laatste processtuk, zijn DUPLIEK, bij het Hof in. Het wachten is nu op de uitspraak. Die blijft lang uit, al te lang meent Nagge. Hij schrijft een brief naar het Hof, waarin hij om spoed verzoekt. Het proces loopt nu al bijna drie jaar. Hoe lang moet de ergerlijke misstand nog voortduren, dat rooms-katholieken goederen van de hervormde kerk en vicariegoederen in beheer houden en daar ten volle van profiteren, 'waer mede zij als het Merg des Lands insuijgen, tot groot onheil der guder ingesetenen en tot verachteringe des Godes Diensts ende der godlicker Studiën?' Hoe lang moest de 'Paedagogus' (huisschoolmeester) op het kasteel Hunderen nog wachten op de studiebeurs, die Nagge hem beloofd had als hij het proces gewonnen had? De man wou zo graag verder studeren. En hoe lang moest hij, Nagge, nog wachten op de tertiën van de Antonievicarie, inmiddels een bedrag van f.70,-, waar hij als plaatselijk predikant recht op had maar die de schout, zolang het proces liep, weigerde uit te betalen?

Eigenaardig is de manier waarop Nagge de brief afsluit. Niet met zijn handtekening maar met een drievoudig AMBROTOS AMBROTOS AMBROTOS. Dit griekse woord betekent: onsterfelijk. Het lijkt mij een dichterlijke kreet van een geplaagd mens, zo in de trant van: "mij krijgen ze er niet onder, ik kom er altijd boven uit": onsterfelijk. Het blijft voor mij een vraag of de brief in deze vorm verzonden is.

Op 5 april 1623 kwam de uitspraak. Zij werd voor Nagge een diepe teleurstelling. Hij werd in zijn eis dat de Antonievicarie aan Vonco van Mehen ontnomen en aan hem, de enige rechthebbende, toegewezen zou worden NIET ONTVANKELIJK verklaard. Ook werd de beschuldiging dat Van Mehen de vicarie 'sub of obreptitie' (d.i. op hei-

melijke slinkse wijze) voorzijn zoon verworven had, niet genoegzaam bewezen geacht. Naar de gewoonte in die tijd werden de overwegingen, die de rechtbank tot die uitspraak geleid hadden, niet bekend gemaakt. Opvallend is dat de bekende clause, waarin opgenomen dat de verliezer van een proces (in dit geval Nagge) de kosten van het proces moet betalen, hier ontbreekt. In het vervolg van de uitspraak vinden we de verklaring. Van Mehen krijgt van het Hof gelijk, 'niettemin wort hem opgelegd binnen den tijt van eene maent den Hove te doceren (aan te tonen) dat sijn soon bovengenoempt in eene gereformierde schole studiert'. Hier wordt de schout klem gezet. Hoe kan hij het gevraagde aantonen, terwijl zijn zoon al in Duitsland op een Jesuïtenschool zit? Blijft hij in gebreke, dan verliest de zoon de vicarie en de vader zal 'de costen deser procedure om redenen

compensieren' (vergoeden). Om redenen, staat er. Welke die redenen waren is uit het bovenstaande wel duidelijk. Zo werd Nagge de schande bespaard van na het verliezen van het proces ook nog de kosten ervan te moeten dragen.

Bronnen en literatuur

1. R.A. Arnhem. *Hof. Civiele Processen nr. 8 Inv., 5090. Proces Antonievicarie Twello.*
2. R.A. Arnhem. *Hof. Civiele Sententies 5 april 1623 Inv. nr. 4883. Uitspraak Hof.*
3. *Acta Prov. Synode van Utrecht (R. en V. Veen deel VI bl. 313 (1606) en bl. 431-443 (1619). Over Latijnse School te Amersfoort.*
4. *Ottoe Thiers: Bedevaart en kerkeraad. De Amersfoortse Vrouwenvaart van 1444-1720 (Hilversum 1994), blz. 80-83.*

Cursussen over geschiedbeoefening

Het Gelders Oudheidkundig Contact, de Stichting Stichtse Geschiedenis en de Kunst & Cultuur Overijssel bieden in het seizoen 1995/1996 cursussen aan over geschiedenis en geschied

beoefening. Onderwerpen zijn:

- oud schrift
- genealogie
- lezen en begrijpen van Middelnederlandse teksten
- beoefening van de lokale en regionale geschiedenis
- historische geografie
- huizenonderzoek
- schrijven van historische artikelen.

De cursussen zijn bestemd voor leden en bestuursleden van historische verenigingen en voor alle andere belangstellenden. De eerste cursussen beginnen in september 1995.

Meer informatie treft u aan in het "Cursusoverzicht 1995/1996", dat ook cursussen over musea en museumbeheer vermeldt.

Het cursusoverzicht is gratis verkrijgbaar bij: Gelders Oudheidkundig Contact

Postbus 4040

7200 BA Zutphen.

Inlichtingen en aanmelding: tel. 05750-11826.

Wie weet wat meer van huize 'Vrijland'?

De heer Age Yska, eigenaar en bewoner van het huis 'Vrijland' aan de Rijksstraatweg 77 in Twello, heeft tijdens de herdenking van de bevrijding in mei ervaren dat hij in een huis woont met een bewogen verleden. Eerst kreeg hij een Canadese veteraan uit Ottawa op visite, die met zes andere piloten vier maanden lang in het huis was ingekwartierd. Zij deden dienst op de vliegbasis Teuge. De Canadees was zeer geëmotioneerd toen hij het hem zo bekende huis terugzag.

Kort daarna meldde zich mevrouw H. Eckebus-van Oosten uit Delft op 'Vrijland'. Zij had als Henny van Oosten (toen 11 jaar) met haar ouders, broertje en zusje in het huis ingewoond bij de weduwe Hogers. Dat was in 1944-1945. Mevrouw Eeckebus heeft over die moeilijke periode een boeiend verhaal op papier gezet. U vindt het op de volgende pagina's in deze Kroniek.

Historie?

Deze gebeurtenissen hebben de heer Yska nog nieuwsgieriger gemaakt dan hij al was naar de historie van zijn huis 'Vrijland'. Hij weet dat het huis pas in 1986 de naam 'Vrijland' kreeg, daarvoor droeg het lange tijd de naam 'Nierda'. Het huis werd in 1910 gebouwd. Het huis of de boerderij, die eerder op de plek had gestaan, was afgebrand. Opdrachtgever voor de nieuwbouw was de veearts Eggink. Na hem hebben nog twee ge-

neraties Eggink er een veeartsenpraktijk uitgeoefend. Yska kan nog aanwijzen waar ze hun apotheek hadden. En aan de belendende schuur is duidelijk te zien dat het een paardestal en een koetshuis is geweest.

Nadat de derde veearts Eggink zijn praktijk had beëindigd is het huis verhuurd. Het grote huis werd geschikt gemaakt voor bewoning door meerdere gezinnen, zodat er naast de weduwe Hogers vele andere huurders moeten hebben gewoond. Tijdens de oorlog was het huis een tijdlang gevorderd door de Duitsers. Het bood ook een ideale schuilplaats aan onderduikers.

Waarschijnlijk leven er in Twello nog mensen, die eens in het huis 'Nierda' aan de Rijksstraatweg hebben gewoond en er nog wat van kunnen vertellen. De heer Yska zou ze graag ontmoeten.

Gevelsteen

Yska is in het bijzonder nieuwsgierig naar de herkomst van een gevelsteen in de schuur (voorheen koetshuis). Op die gevelsteen staan de letters ARVL met daaronder het jaartal 1843. Zou het een gevelsteen zijn uit het afgebrande huis? Wat betekenen die vier letters? Als er lezers zijn, die hem informatie kunnen verschaffen, dan houdt hij zich aanbevolen. Zijn adres is dus: de heer A.S. Yska, Rijksstraatweg 77 te Twello, telefoon 05712-76126.

Twello, begin 1944 tot eind augustus 1945

door H. Eeckebus-van Oosten

We woonden in Delft, maar het bedrijf waar vader werkte werd overgeplaatst naar Apeldoorn. We vertrokken dus naar het Gelderse. In 1944 werden we uit ons huis gezet omdat er een NSB-gezin in kwam. Wij konden kamers krijgen in het huis van de weduwe Hogers aan de Rijksstraatweg in Twello. Wij, dat waren vader, moeder, Truus (12 jaar), ikzelf Henny (11 jaar), en Aad (1 jaar). Het was een grote villa met een echte oprijlaan, een weiland vóór en een grote moestuin achter het huis, rechts opzij een klein bos, links opzij weiland. De boomgaard van boer Kok grensde aan de tuin zodat alles nog groter leek. Wim, de jongste zoon des huizes, had een onderduikplek op zolder, even-

als Arie, een spoorwegtimmerman. We hadden leuke vriendjes aan Henkie en Bennie, de zoon-tjes van de boer. Ze waren van onze leeftijd. We hielpen met de appelpluk en leerden korenschoven binden. Truus breide een jurkje voor Dineke, het kleine dochttertje van de familie Kok. We gingen vrijwel nooit naar school. Als de rode vlag uithing bij de spoorwegovergang moesten we terug naar huis; dan was het onveilig. Ik vond dat niet erg want dan konden we fijn spelen. We mochten niet verder dan de tuin, de oprijlaan, het bos en het weiland. Als er vliegtuigen kwamen moesten we snel de kelder kunnen bereiken.

Voorjaar 1944. V.l.n.r. Wim Hogers, Truus van Oosten, Paul van Oosten, een tante, moeder van Oosten en Henny van Oosten.

De beschietingen

De moestuin achter het huis liep door tot aan de spoorlijn. Ook de boerderij lag daar dichtbij. Die spoorlijn werd steeds onder vuur genomen door Engelse jachtvliegtuigen als er een trein met Duitse soldaten of een goederentrein over reed. Bij de eerste beschieting die wij meemaakten renden Truus, Bennie, Henkie en ik naar de schuur om te schuilen. Ma was boos omdat we niet naar huis gekomen waren. Ze dacht minstens dat we gewond of dood in de tuin lagen. De tweede beschieting overviel ons ook weer. We konden nog net de kelder halen. Bovenaan de keldertrap sloeg, achter mijn voeten, een kogel in. Bennie schuilde bij ons maar Henkie was naar de boerderij gehold, dwars door de kogelregen. Dat hij niet geraakt werd, mocht een wonder heten! Toen we uit de kelder kwamen waren we de poes met haar kleintjes kwijt. Ze lag altijd in een doos in de tuin en die was nu leeg. Er zaten twee kogelgaten in! We zochten in het bos, in de tuin en het weiland, maar konden de kattenfamilie nergens vinden. 's Avonds pas, toen alles stil was, kwam poes te voorschijn. Ze bracht haar kleintjes mee. Eén voor één legde ze hen weer in de doos. Tijdens de beschieting had ze hen dus ook één voor één in haar bek genomen en in veiligheid gebracht. We waren dolblij dat ze weer terug waren. En ze hadden geen schrammetje!

Een derde beschieting was vroeg in de ochtend. Ma deed net Aad in de teil. Met een druipnat kind in de handdoek gewikkeld vluchtte ze de kelder in. Truus sleurde mij mee. Ik hield namelijk altijd mijn vingers in m'n oren en hoorde dus niets. De vierde beschieting was de ergste. Op een ochtend zag pa, toen hij weg wilde gaan, Engelse jachtvliegtuigen aankomen en hij hoorde dat er een trein stopte precies voor de tuin. De Duitsers sprongen er uit en zochten dekking tussen de struiken en achter de bomen. Pa rende terug om ons te waarschuwen. Ma legde Aad in de kinderwagen en we holden zo hard we konden de oprijlaan af naar de overkant. Bij bakker Taverne konden we in de kelder schuilen. Wat leek de oprijlaan toen lang... Ma liet de kinderwagen op de straatweg staan. Ze pakte Aad er uit. De dekentjes vielen op straat. We wa-

ren net op tijd in de kelder. De jagers doken al op de trein. Toen brak de hel los.

We zaten de hele dag in de kelder met andere buurtbewoners en het bakkersgezin. Bijna alle kinderen huilden. 'Ga maar liever bidden', zei ma. En dat deden ze. Het gemurmel klonk minder eng dan het gejammer. Pas laat in de middag mochten we naar huis. De kinderwagen stond nog op de straatweg met de dekentjes er naast. De gewonde en dode Duitse soldaten waren door het Rode Kruis weggehaald. Mevrouw Hogers had lakens gegeven om de doden in te wikkelen en ten behoeve van noodverbanden. De opruimingsdienst zorgde er voor dat de kogelscherven en niet ontplofte kogels werden verwijderd. Er zaten er heel wat in de muur. Miep en haar man zagen bleek van ellende. Ze hadden in een loopgraaf in het weiland geschild en alles van dichtbij meegemaakt. Het huis was heel erg beschadigd. Alle ramen waren kapot, sponningen en kozijnen versplinterd, de keuken lag vol gebroken spullen, glasscherven op de bedden, alles onder het stof en gruis. Het leek wel of de muren uit kogelgaten bestonden. Vooral aan de achterkant. Die had de volle laag gekregen. We konden er niet meer wonen.

De verhuizingen

We werden goed opgevangen door de familie Van der Heijden uit de groentezaak aan de Rijksstraatweg. Hun huis was ook behoorlijk beschadigd. Veel ramen kapot. We zijn later naar boer Eunk vertrokken. Ik geloof dat we het adres van de dominee kregen. We mochten tijdelijk in het 'bakhuus' wonen. Na een paar weken vertrokken we naar 'Kruisvoorde'. Wel een verschil! Er woonden de heer van het landgoed met zijn vrouw en twee kinderen: Liesbeth en Huub. Plus het personeel. We mochten één keer in de torenkamer met de treintjes spelen. Omdat 'Kruisvoorde' door de Duitsers gevorderd werd moesten we er uit. Nu gingen we naar de familie Van Galen, 'De Ziele' 3. Herhaaldelijk werd de IJselbrug onder vuur genomen. Op een dag werd Deventer gebombardeerd. Wij zaten in de kelder en hoorden de bom-

menwerpers heel laag over komen, de bommen vallen en het gedreun. De halve stad was verwoest. Ook de fotozaak, waar pa twee fotorolletjes had gebracht, lag in puin. De kiekjes hebben we dus nooit gezien.

Er kwam bericht dat de buurt geëvacueerd moest worden. Het werd te gevaarlijk, zo dichtbij de brug. We kwamen bij mevrouw Donselaar aan de andere kant van het dorp. Ze had één zoon, Kees. Hij was zestien jaar en zat ook ondergedoken. Daarna verhuisden we naar de familie Horstman aan de Rijksstraatweg, aan de overkant van het huis van Hogers, richting Apeldoorn. We hadden er meer ruimte dan bij Donselaar.

Rond april 1945 waren de Canadezen doorgestoken naar Zutphen. Het Duitse leger bood fel tegenstand. Het duurde een paar dagen voordat Zutphen bevrijd was. We hoorden al dagenlang het gedreun van het geschut. Ook kwamen er steeds bommenwerpers over. We konden niet meer naar buiten en slieden 's nachts in de kelder. Met twaalf mannen in een vrij kleine ruimte. Ik lag met de jongste dochter Jopie in de lege aardappelkist, de anderen op matrassen op de grond. Op 12 april, 's morgens heel vroeg, bonsde de boer van de overkant op het kelderluik. 'Kom er maar uit, we zijn vrij', riep hij, 'de Canadezen zijn er'.

De Canadezen

In de nacht van 11 op 12 april waren de Canadezen bij Zutphen en Deventer via noodbruggen de IJsel overgestoken. We stonden 's morgens aan de voordeur toen de Canadese soldaten voorbij kwamen. Ze liepen achter elkaar aan beide zijden van de Rijksstraatweg met het wapen in de aanslag. Ze lachten naar ons en sommigen zwaaiden. We mochten niet op straat, er waren hier en daar nog Duitsers. Er trok een onafzienbare colonne legervoertuigen langs. Bij Teuge en Apeldoorn zijn nog heel wat Canadezen die wij voorbij hadden zien komen, gesneuveld.

Dichtbij de straatweg was een groot legerkamp ingericht. Meteen toen we weer naar buiten mocht-

ten gingen we er kijken. We kwamen er elke dag. De soldaten gaven ons chocola, biskwies, kauwgum, boterhammen en half lege blikjes meat and vegetables. Ook likten we de pannen uit. Truus zette knopen aan uniformen en we mochten door de veldkijker naar de bosrand kijken. Er liepen figuurtjes tussen de bomen. Dat waren nog Duitsers!

De hoofdbewoner van het huis waar we woonden had ondergedoken gezeten en kwam nu weer thuis. Wij moesten dus vertrekken en mochten inwonen bij de familie Van der Heijden. Elke nacht dreunden de legervoertuigen over de Rijksstraatweg: jeeps, veldwagens, vrachtwagens, tanks, trucks, het hield niet op. Alles ging richting Apeldoorn.

Op het lange, smalle paadje, even voorbij het huis van Hogers, kwam ik op een dag een Canadees tegen. Hij had een overall aan met smeervlekken. Hij lachte en pakte mijn hand. Hij wilde graag een kopje thee. Nou, dat kon! Samen liepen we naar huis. Op de straatweg kwamen kinderen achter ons aan die allerlei flauwe opmerkingen maakten. We liepen het erf op, maar mevrouw Van der Heijden zag ons aankomen. 'Niet die vieze kerel in mijn keuken', riep ze en beduidde hem dat hij weg moest gaan. En daar ging hij. Ik was erg boos.

We gingen nu weer naar school. Op zaterdag hadden we de hele ochtend handwerken. Lakens omzomen met de hand! Nog erger dan rekenen! Misschien waren we in Twello gebleven als we een huis hadden gekregen. Maar dat zat er niet in. Er was veel vernield. We zijn eind augustus teruggegaan naar Delft. Eerst woonden we bij de ouders van ma, toen bij de ouders van pa. In 1949 kregen we eindelijk een eigen huis!